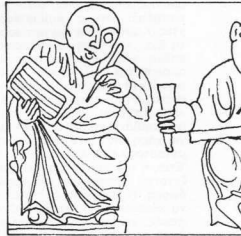

Ο Άγιος Φλάβιος, που σύμφωνα με το συναξάρι του ήταν λιθοβόλος, εικονίζεται σε τοιχογραφία του Αγίου Πέτρου Καλυβιών Κουβαρά Αττικής (χρον. 1232) να κρατάει στο χέρι του το σφυρί.

Ο Άγιος Λαύρος, διδύμος αδελφός του Αγίου Φλάβιου, ήταν μεταλλοτεχνίτης και κρατάει στα χέρια του ψαλίδι. Άγιος Πέτρος Καλυβιών Κουβαρά Αττικής, χρον. 1232.

Γραφείο από ελεφαντόστο του 9ου ή 10ου αι.

Ο ΑΝΔΡΑΣ ΩΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

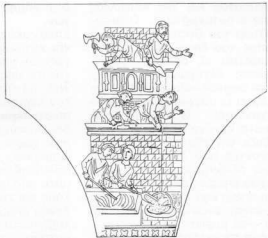
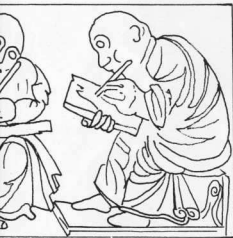
«Οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἕλληγι, οὐκ ἐνὶ δοῦλος οὐδὲ ἐλευθέρος, οὐκ ἐνὶ ἄρρεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ἡμεῖς εἰς ἐστέ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».
Παύλου, Πρὸς Γαλάτας, 3, 28.

Η θέση, η σταδιοδρομία και η περιθωριοποίηση του άνδρα σχετίζονται άμεσα με τη δομή της βυζαντινής κοινωνίας¹. Αναμφισβήτητα η βυζαντινή κοινωνία υπέστη θεμελιακές αλλαγές στη χιλιετή πορεία της. Σ' όλο αυτό το διάστημα όμως, θεσμοί και αντιλήψεις ευνοούσαν περισσότερο τον άνδρα παρά τη γυναίκα.

Αν και δεν εφαρμόστηκαν ποτέ απόλυτα τα ιδανικά της αγάπης, της ισότητας και της ελευθερίας των ανθρώπων, που διακήρυξε ο Χριστιανισμός, παρέμειναν ωστόσο πολιτιστικά νομιμοποιημένες προσδοκίες, που η εκπλήρωσή τους μετατίθεται στη μέλλουσα ζωή. Αναμφίβολα λοιπόν ο Χριστιανισμός εισήγαγε κάποια ηπιότητα στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Επανειλημμένα οι Βίοι των αγίων τόνιζαν το γεγονός ότι οι άνθρωποι είναι φτιαγμένοι από τον ίδιο πηλό. Γι' αυτό —ίσως— η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, περισσότερο από τα άλλα, σύγχρονά της κράτη, αναγνώρισε τη σημασία του ρόλου της γυναίκας² στην οικογένεια και την κοινωνία. Επιπρόσθετα, η γυναίκα στο Βυζάντιο είχε μια κάποια οικονομική και νομική οντότητα. Παρ' όλα αυτά όμως, η δομή της βυζαντινής κοινωνίας ήταν **σαφώς πατριαρχική**. Η δύναμη του άρρενος αρχηγού του σπιτιού αντικατοπτρίζει και μέσα στην οικογένεια την κοσμική εξουσία του στα πλαίσια του κράτους. Η κυριαρχία των ανδρών επί των γυναικών στην οικογένεια, αλλά και στον ευρύτερο χώρο των άλλων κοινωνικών θεσμών του Βυζαντίου, επηρεάζεται σημαντικά από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν και τη γενικότερη νοοτροπία της εποχής.

Αφέντρα Γ. Μουτζάλη

Επιμελήτρια Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Λεπτομέρεια από ελεφάντινο κειβωτίδιο (10ου-11ου αι.), όπου εικονίζεται ο Αδάμ ως σιδηρουργός.

Συνεργείο οικοδόμων κτιζόν τον πύργο της Βαβέλ. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό του Παλατιού Παρεκκλησίου. Palermo.

Η κοινωνική φυσιολογία της αυτοκρατορίας δεν ήταν βέβαια ομοιομορφή. Η βυζαντινή κοινωνία —παρά την κινητικότητα της— ήταν κοινωνία ταξική. Στο Βυζάντιο —όπως σε όλες, σχεδόν, τις μεσαιωνικές κοινωνίες— η κοινωνική θέση των ανθρώπων καθορίζεται —κυρίως— από το μέγεθος της ιδιοκτησίας τους σε γη. Οι μεγαλύτερες περιουσίες υπολογίζονται με βάση τα κτήματα και τα ακίνητα.

Η κοινωνία του Βυζαντίου χωρίζεται αδρά σε τρεις διαφορετικές τάξεις: την ανώτερη, τη μέση και την κατώτερη. Διακριτικά γνωρίσματα των μελών της άρχουσας τάξης είναι, οπωσδήποτε, η ανώτερη θέση στην αυλική, κρατική ή εκκλησιαστική ιεραρχία, η ευγενική καταγωγή —αν υπάρχει—, το μέγεθος της περιουσίας τους και το ήθος.

Υψηλοί τίτλοι, ανώτατα αξιώματα—ώς κι αυτό του αυτοκράτορα— ήταν προσίτα σε κάθε ελεύθερο πολίτη του Βυζαντινού Κράτους. Η ανώτερη τάξη των μεσοβυζαντινών χρόνων δεν είναι ούτε η κλειστή δημοκρατική της ρωμαϊκής δημοκρατίας ούτε και της εποχής των Κομνηνών και των Παλαιολόγων. Είναι μια τάξη ρευστή, που διακρίνεται για την κινητικότητα των μελών της. Άλλωστε οι

οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις της εποχής έφεραν στο προσκήνιο νέους, δυναμικούς αξιωματούχους και τιτλούχους, προερχόμενους από μεσαία ή κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα social climber αποτελεί ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας Βασίλειος Α΄. Γιος ταπεινών χωρικών, αμόρφωτος—αλλά με γρήγορη αντίληψη—, κατόρθωσε από απλός στρατάρ (ιπποκόμος) να αναρριχηθεί στο θρόνο του Βυζαντίου.

Στην κατώτερη κοινωνική τάξη ανήκε ένα πολυάριθμο και ετερόκλητο πλήθος —οι **άποροι**, **όσημοι**, **ευτελείς** και **πένητες** των βυζαντινών κειμένων—, που δεν είχε περιουσία και μόνιμη απασχόληση. Φτωχοί μεροκαματιάρηδες και ψαράδες, υπηρετικό προσωπικό, ζητιάνοι και δούλοι αποτελούν το βυζαντινό προλεταριάτο. Τμήμα της κατώτερης τάξης δεν ήταν παραγωγικοί, ζούσε σε συνθήκες πραγματικής εξαθλίωσης και τις πιο πολλές φορές το συντηρούσαν ελεήμονες πολίτες ή τα διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα. Στο περιθώριο της κοινωνίας βρισκόταν ο βυζαντινός υπόκομος, οι ρεμβοί, οι πόρνες και οι λεπροί³.

Ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσοστό του πληθυσμού της αυτο-

κρατορίας αποτελούσαν οι μοναχοί, που ήταν μια ιδιαίτερη ομάδα μέσα στην κοινωνία, ανεξάρτητη απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις. Η ασκητική ζωή, η ακτινοφροσύνη, η μίμηση των αγίων, η νηστεία είναι ιδιαίτερες αξίες του χριστιανικού μοναχικού βίου, οι οποίες εξασφαλίζουν—εκτός από την επουράνια ανταμοιβή— σεβασμό και κοινωνική αναγνώριση. Γι' αυτό, στα μάτια των περισσότερων Χριστιανών πολιτών του Βυζαντίου ο μοναχισμός είχε την αναμφισβήτητη αίγλη της ιδανικής ζωής.

Μια μικρή αλλ' όχι «κλειστή» ομάδα μέσα στο συνολικό πληθυσμό ήταν πάντοτε οι Βυζαντινοί λόγιοι. Η κοινωνία του Βυζαντίου—όπως κάθε κοινωνία— συνδέει άρρηκτα το γνωστικό της υπόβαθρο με την πνευματική της ατμόσφαιρα. Οι Βυζαντινοί συγγραφείς και διανοούμενοι—άνδρες στην πλειονότητά τους— αποτελούν ένα επαγγελματικά τουλάχιστον ανομοιογενές κοινωνικό στρώμα, που διαπερνάει όμως όλες τις κοινωνικές τάξεις. Στην κατηγορία των λογίων ανήκουν: νομικοί, θεολόγοι, γαιότροι, γραμματικοί, καλύτεροι ή ανώτεροι αξιωματούχοι, πατριάρχες, ακόμη και αυτοκράτορες.

Αδιαφιλονίκητη κορυφή του πολιτευματος και της κοινωνίας είναι ο αυτοκράτωρ⁴. Ο αυτοκράτωρ του Βυζαντίου, εκπρόσωπος του Θεού επί της γης, θεωρείται εξ ορισμού φιλόβρωπος, ελέημων και δίκαιος. Είναι φορέας κάθε εξουσίας και ελέγχει το σύνολο του κρατικού μηχανισμού. Ο αυτοκράτωρ

—κατά κανόνα άνδρας— μεταβίβαζε την εξουσία του στους άρχοντες που διορίζει ο ίδιος. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο όρος **άρχων** σήμαινε όλα τα πρόσωπα στα οποία είχε ανατεθεί κάποια διοίκηση: στρατιωτική, πολιτική και —σε μερικές περιπτώσεις— ακόμη και εκκλησιαστική. Σύμφωνα με τη ρωμαϊκή παράδοση —που παραμένει ισχυρή τουλάχιστον κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο—, υπάρχουν ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματούχοι. Οι πρώτοι διορίζονται απευθείας από τον αυτοκράτορα και παίρνουν αποδόσεις γενικότερης πολιτικής ευθύνης, ενώ οι δεύτεροι κατέχουν τις κατώτερες θέσεις στη διοίκηση και το στρατό.

Στη μέση βυζαντινή περίοδο οι διοικητικές θέσεις είναι προσοδοφόρες. Η αμοιβή για τις υπηρεσίες ενός υπαλλήλου έχει είτε τη μορφή μισθού (ρόγας), που πληρώνει το κράτος σ' αυτόν, είτε αποτελείται από βοηθητικούς φόρους, που δικαιούται να εισπράξει από τους πολίτες οι οποίοι απευθύνονται σ' αυτόν για υποθέσεις τους.

Κατά την **πρωτοβυζαντινή περίοδο** σημαντικές θέσεις κατέχουν: οι **Magistri militum**, ο **κόμης των θείων λαργιτώνων**, ο **μάγιστρος των θείων οφφίκιων** και ο **κόμης των θείων πριουάτων**.

Οι **Magistri militum** ήταν ανώτατοι στρατιωτικοί διοικητές που εξαρτιόνταν απευθείας από τον αυτοκράτορα. Ο **κόμης των θείων λαργιτώνων** ή **κόμης των θείων λαρσιώνων** έχει τη γενική εποπτεία του κλάδου των δημοσίων οικονομικών. Ελέγχει τα νομισματοκοπεία, τα μεταλλεία, τις δημόσιες αποθήκες και τα κρατικά εργαστήρια. Την ευθύνη για την κρατική ασφάλεια, τις οδικές επικοινωνίες, τις ξένες διπλωματικές αποστολές και τις αυλικές τελετές είχε ο **μάγιστρος των θείων οφφίκιων**, ενώ

για τα βασιλικά κτήματα φρόντιζε ο **κόμης των θείων πριουάτων**.

Σημαντικός αριθμός ανωτέρων και κατωτέρων υπαλλήλων εργάζεται για την εξυπηρέτηση και την προστασία του βυζαντινού μονάρχη, που περνούσε τον περισσότερο καιρό του μέσα στο **Ιερόν Παλάτιον**. Το οικοδομικό σύμπλεγμα των ανακτόρων, χώρος ερμητικός και τελετουργικός, όπου εκτυλίσσονται πολυάριθμες τελετές, είναι γεμάτο από παλατιανούς υπαλλήλους και τιτλούχους, που ο καθένας τους έχει αναλάβει ειδικά καθήκοντα. Οι περισσότεροι απ' αυτούς τους παλατιανούς —που αποτελούν το άμεσο περιβάλλον του αυτοκράτορα— ήταν ευνοούχοι⁵. Κατά την πρωτοβυζαντινή και τη μεσοβυζαντινή περίοδο οι ευνοούχοι παίζουν σημαντικό ρόλο στις υπηρεσίες του παλατιού. Η ιδιότητα του ευνοούχου —του εκτομιά— δεν αποτελεί μειωτικό στοιχείο για την προσωπικότητα και την κοινωνική του υπόληψη. Οι ευνοούχοι, πιστοί υπάλληλοι του αυτοκράτορα, θεωρούνταν άβρωτοι εμπιστοσύνης, επειδή, εξαιτίας της ιδιότητάς τους, δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν για λογαριασμό τους το θρόνο. Πολλοί απ' αυτούς κατέλαβαν υψηλά πολιτικά, στρατιωτικά και εκκλησιαστικά αξιώματα. Συχνά τους βλέπουμε επικεφαλής δημοσίων υπηρεσιών, επαρχιών και σωματών στρατού. Μόνο τα αξιώματα του επάρχου της πόλεως, του κοιαστωρος και των δομεστικών ήταν απρόσιτα στους ευνοούχους του παλατιού. Από τους πιο σημαντικούς παλατιανούς αξιωματούχους κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο ήταν ο **πραιπόσιτος του ιερού κουβικλίου**, κατά κανόνα ευνοούχος, που διευθύνει τις αυλικές υπηρεσίες και έχει μεγάλη επιρροή. Υφιστάμενοί του ήταν τριάντα αθληκοί υπάλληλοι, οι **οιλλεντιάριοι**, επιφορτισμένοι με την τήρηση της τάξης στα ανάκτορα. Ο πραιπόσιτος —όπως και οι κουβικουλάριοι— κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο περιορίζονται σε καθήκοντα τελετουργικά και οι τίτλοι τους δηλώνουν πια μόνον τιμητικά αξιώματα.

Επικεφαλής της αυτοκρατορι-

Φύλλο διπτύχου, όπου εικονίζεται ο Αδάμ γυμνός στον Παράδεισο. Κάθετα ανάμεσα σε δύο οικίες και ονοματίζε τα ζώα που ο Θεός οδηγεί κοντά του. Εργαστ. Κίπλης Σου αι. Βρίσκεται στη Φλωρεντία, Bargello.

κής γραμματέας βρίσκεται ο **πρωτοασαρητής**. Με την επισημοποιητική αλληλογραφία είναι επιφορτισμένος, ο **μυστικός**, ενώ ο **επί του κανικλίου** είναι υπεύθυνος για τη φύλαξη του αυτοκρατορικού δοχείου του κόκκινου μελάνι. Από το τέλος του 9ου αι., η ευθύνη του βασιλικού κοιτώνος έχει ανατεθεί στους **κοιτώντες**, επικεφαλής των οποίων βρίσκεται ο **παρακοιώμενος**, ο ευνοούχος δηλαδή που κοιμάται δίπλα στο υπνοδωμάτιο του αυτοκράτορα και είναι υπεύθυνος για την ασφάλειά του κατά τη διάρκεια

της νύχτας. Στον **πρωτοθεστιάριο**, αξίωμα που αναφέρεται για πρώτη φορά τον 9ο αιώνα, έχει αναθεθεί η διαχείριση της προσωπικής περιουσίας του μονάρχη, της γαιοκτησίας του, του φαρμακείου, της αρματοποιίας καθώς και της αυτοκρατορικής βιβλιοθήκης. Τον 11ο αιώνα ο πρωτοθεστιάριος καταλήγει να είναι ένα από τα πιο σημαντικά πρόσωπα του παλατιού. Ο **παπίας** ή **τατάς** είναι ο θυρωρός της αυλής. Κρατάει τα κλειδιά και φροντίζει για την ασφάλεια, το φωτισμό, τη θέρμανση και τη συντήρηση των κτηρίων του παλατιού. Ο **επί της τραπεζής του δεσποτού** ή **της αυγούστης** βρίσκεται επικεφαλής μιας ολόκληρης υπηρεσίας, που εξασφαλίζει την τροφοδότηση, το μαγειρέμα και την παρουσίαση των γευμάτων στο βασιλικό τραπέζι. Από το τέλος του 9ου αι. εμφανίζεται και ο **πικέρηνς**, που είναι υποχρεωμένος να βρίσκει καλό κρασί, «οίνον δεσποτικών», και να κερνάει ιδιόχρηστα τον αυτοκράτορα και την αυγούστα σύζυγό του. Τον 11ο αι. ανατίθεται για πρώτη φορά η άσκηση των παραπάνω καθηκόντων σε **βαρθάτους**, όπως λέγονται οι **Βυζαντινοί** της μη ενούχους. Μέσα στο παλάτι όμως—εκτός από τους ενούχους—υπάρχουν και πολλοί άλλοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί. Από τον 9ο αι. εμφανίζεται η «εταιρεία» με αρχηγό της τον **εταιρείαρχη**, που αποτελεί—στην ουσία—την ανακτορική φρουρά.

Οι βασιλικοί σπαθίριοι και κανδιδάτοι ήταν σωματοφύλακες του αυτοκράτορα. Με το πέρασμα του χρόνου όμως το αξίωμά τους έχασε το πραγματικό του περιεχόμενο και κατέληξε να αντιστοιχεί με απλή τιμητική διάκριση.

Οι **στράτορες** (ιπποκόμοι) εργάζονται στους βασιλικούς στάβλους, τους οποίους διευθύνει—από τα μέσα του 8ου αιώνα—ο **πρωτοστράτωρ**, που συμμετέχει και στις διάφορες δημόσιες τελετές. Ο αξιωματούχος αυτός, αν και δεν έχει μεγάλες αρμοδιότητες, θεωρείται ωστόσο πολύ ισχυρό πρόσωπο, γιατί έχει συνεχή προσωπική επαφή με τον αυτοκράτορα. Τον 11ο αι. ο πρωτοστράτωρ θα γίνει ένας

από τους πιο σημαντικούς αξιωματούχους του Βυζαντινού Κράτους. Το κύριο πλεονέκτημα που παρουσιάζουν οι θέσεις της παλαιανής ιεραρχίας είναι η προσωπική επαφή των υπαλλήλων αυτών με τον αυτοκράτορα, που τους εξασφαλίζει δύναμη, κοινωνικό κύρος και πλούτη.

Ένας από τους πιο σημαντικούς αξιωματούχους του Βυζαντινού Κράτους ήταν ο **έπαρχος της πόλεως** (*praefectus urbi*), που ήταν υπεύθυνος για τη διοίκηση της Κωνσταντινούπολης. Ο έπαρχος φροντίζει για την καθαριότητα, τη διακόσμηση και τη δημόσια τάξη και ασφάλεια της πόλης.

Κύριος συνεργάτης του για τα καθήκοντα αυτά ήταν ο **λογοθέτης του πραιτωρίου**, από τον οποίο εξαρτώνται οι **λεγατάριοι** (αστυφύλακες), οι **ματρικίριοι** (πυροσβέστες) και μια από τις μεγαλύτερες φυλακές της πρωτεύουσας, το «πραιτώριον».

Υφιστάμενοι του έπαρχου ήταν επίσης οι **γειτονάρχες** και οι **δήμαρχοι**. Σε περιπτώση πολιορκίας ή σιτοδείας, είχε την ευθύνη για τον ανεφοδιασμό της πρωτεύουσας. Οι **κριταί των ρεγίωνων**, οι συνοικιακοί δηλ. δικαστές, εξαρτώνται κι αυτοί από τον έπαρχο, ο οποίος—όταν απουσιάζει ο αυτοκράτωρ—είναι και πρόεδρος του αυτοκρατορικού δικαστηρίου. Ο έπαρχος ασκούσε καθήκοντα διευθυντή της αγορανομίας. Ελέγχει—όπως μας πληροφορεί το επαρχικό βιβλίο⁶ που γράφτηκε το 911-912—όλα τα επαγγελματικά σωματεία («συστήματα») της Κωνσταντινούπολης, στα οποία ανήκουν **υποχρεωτικά** οι συμβολαιογράφοι, χρυσοχόοι, αργυραμοιβοί, κατασκευαστές και έμποροι υφασμάτων, μυριψοί, κηρουλάριοι, αρτοποιοί, σπασυνοποιοί, οικοδόμοι, παντοπώλες, ιχθυοπώλες, κρεοπώλες, κάπηλοι κ. ά. Ελέγχεται η ποιότητα των εμπορευμάτων, η ποσότητα διακίνησής τους, τα κέρδη των εμπόρων—παραγωγή ή μεταπώληση—καθώς και οι τιμές των προϊόντων. Συνεργατικό έλεγχο στον αγορανομικό έλεγχο είναι ο **σύννομος**, που έχει άμεση και αδιάκοπη επαφή με τις συντεχνίες της Κωνσταντινούπολης.

Ένας άλλος υφιστάμενος του έπαρχου, ο **παρθαλασσίτης**, ελέγχει τα εμπορικά πλοία στα λιμάνια της Κωνσταντινούπολης. Με την ανάπτυξη του εμπορίου που σημειώθηκε τον 11ο—κυρίως—αιώνα, ο υπάλληλος αυτός θα αποκτήσει ευρύτερες δικαιοδοσίες και θα ανεξαρτητοποιηθεί από τον έπαρχο.

Στην Κωνσταντινούπολη είχε την έδρα του και ο **κοιαιστώρ**, έμπειρος συνήθως νομικός, που είχε δικαιοδοσία σε θέματα γνησιότητας ή πλαστότητας εγγράφων, σε θέματα διαθηκών καθώς και οικογενειακού δικαίου. Οι αποφάσεις του κοιαιστώρος ήταν ισχυρές και δεν μπορούσαν να προσβληθούν παρά μόνον ενώπιον του αυτοκρατορικού δικαστηρίου. Ώς τον 10ο αιώνα τουλάχιστον, ο κοιαιστώρ—μαζί με τους συνεργάτες του—επέβλεπε τις δραστηριότητες των επαρχιωτών που επισκέπτονταν την πρωτεύουσα και ήταν ένας από τους κύριους συντάκτες των νόμων.

Στις κεντρικές υπηρεσίες του Κράτους, τα λεγόμενα **λογοθέτια** ή **σέκρετα**, εργάζονται οι **χαρτουλάριοι** και οι **νοτάριοι**, οι κρατικοί δηλαδή γραφείς που κρατούν τα λογιστικά αρχεία και ενημερώνουν τις σχετικές καταστάσεις.

Την υψηλότερη ιεραρχικά θέση στις οικονομικές υπηρεσίες της μέσης Βυζαντινής περιόδου κατέχει ο **βασιλικός σακελλάριος**, που είναι ο γενικός ελεγκτής των δημόσιων οικονομικών. Σε κάθε «σέκρετο» ο βασιλικός σακελλάριος έχει ένα νοτάριο που τον εκπροσωπεί και του δίνει αναφορά για τη διαχείριση. Από το «σέκρετον του γενικού» εξαρτώνται οι **κομμερκίριοι**, που είναι επιφορτισμένοι με την εισπραξη του δασμού που βαρύνει τη μετακίνηση και την πώληση των εμπορευμάτων.

Ο **λογοθέτης του στρατιωτικού** ασχολείται με τη στρατολογία⁷ και τη χρηματοδότηση των ενόπλων δυνάμεων και πραγματοποιεί την απογραφή των στρατιωτικών κτημάτων. Οι υφιστάμενοί του σ' όλες τις υπηρεσίες και σε όλα τα σωματὰ του στρατού κρατούν τους στρατιωτικούς καταλόγους και πληρώνουν τους μισθούς των στρατιωτών.

Ο **λογοθέτης του δρόμου** είναι υπεύθυνος για τη συντήρηση του οδικού δικτύου της χώρας, για το αυτοκρατορικό ταχυδρομείο και για τη φιλοξενία των ξένων πρέσβων (αποκρισιarίων), στους οποίους παραχωρούσε τους απαραίτητους για τις διαπραγματεύσεις **ερμηνευτές** (διερμηνείς).

Οι υπηρεσίες του βασιλικού σκελελλάριου, του λογοθέτη του γενικού, του στρατιωτικού και του δρόμου, σχετίζονται με το δημόσιο λογιστικό. Υπήρχαν όμως και μερικά δημόσια γραφεία που ασχολούνταν αποκλειστικά με την περιουσία του στέμματος. Σ' αυτά κατείχαν σημαντικές θέσεις ο **μέγας κουράτωρ** και αργότερα — από την εποχή του Βασιλείου του Α' κ.ε. — ο **κουράτωρ των Μαγγάνων**⁸.

Προσπάθειες δημιουργίας ενός ισχυρού κεντρικού διοικητικού μηχανισμού χαρακτηρίζουν τη υστεροβυζαντινή περίοδο. Οι μεταβολές που έγιναν στη στρατιωτική διοίκηση, στη χρηματοδότηση του στρατού και στον τρόπο στρατολογίας συντελούν στην ουσιαστική αλλαγή του χαρακτήρα της επαρχιακής διοίκησης. Οι καλλιεργησιμες γαίες — και κυρίως οι αιτο-

Τμήμα λίθινης σαρκοφάγου του 4ου μεταχριστιανικού αιώνα που βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης. Παριστάνεται ένας γιατρός με το θήβαιο και τα ιατρικά του εργαλεία.

παραγωγικές — περνούν αυτή την περίοδο στα χέρια της εκκλησίας και της αριστοκρατίας και αποτελούν την οικονομική βάση της πολιτικής τους δύναμης. Η φεουδαρχοποίηση της κοινωνίας, που συντελέστηκε στην εποχή των Παλαιολόγων με γοργό ρυθμό, είχε σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις στη ζωή των μικροδιοικητών γης και

των χωρικών. Ο χαρακτήρας της διοίκησης γίνεται συγκεντρωτικός. Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο σημαντικές θέσεις κατέχουν: ο **μεσάζων**, που ασκεί καθήκοντα πρωθυπουργού, ο **σασκελλάριος**, ο **μεγάλος λογαριαστής**, που συντονίζει και ελέγχει τις οικονομικές υπηρεσίες του κράτους, ο **παρθαλαστής**, που αυτή την εποχή διευθύνει την υπηρεσία εμπορίου και ναυσιπλοίας, οι **δομestικοί των σχολών**, στρατιωτικοί διοικητές με αυξημένες δικαιούσεις, οι **δούκες των πόλεων**⁹, εκπρόσωποι του αυτοκράτορα στην επαρχία, οι **κατεπάνω**, ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού, οι **κριταί** και οι **πράιτωρες**, που αυτή την εποχή είναι πραγματικοί κυβερνήτες των θεμάτων.

Κοσμικοί άρχοντες, ανώτεροι κληρικοί ή και μοναχοί ιεραπόστολοι αποτελούν — κατά κανόνα — τα μέλη των διπλωματικών αποστολών του Βυζαντινού Κράτους.

Οι πρεσβευτές, που τους διάλεγε πάντοτε ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ήταν πρόσωπα απόλυτης εμπιστοσύνης, μορφωμένα και εξοικειωμένα με τα πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα της αυτοκρατορίας.

Νικόλαος Μυρεφός, Εθν. Βιβλιοθήκη των Παρισίων, Gr. 2243, χρον. 1339. Α λεπτομέρεια από μικρογραφία χ/φου όπου εικονίζονται: ο ιατρός, οι ασθενείς και οι βοηθοί του.

Οικοδομικό συνεργείο. Μικρογραφία χ/φου Χρονογραφίας Ιωάν. Σκυλίτζη (13ος αι.). Εθνική Βιβλιοθήκη Μαδρίτης.

Ναυμαχία, όπου ο βυζαντινός στόλος χρησιμοποιεί το υγρό πυρ. Μικρογραφία από χ/φου Χρονογραφίας Ιωάν. Σκυλίτζη (13ος αι.). Εθνική Βιβλιοθήκη Μαδρίτης.

Στο Βυζάντιο υπάρχουν δύο πόλοι εξουσίας, ο αυτοκράτωρ και ο Οικουμενικός Πατριάρχης. Η Εκκλησία και τα μοναστήρια είχαν τη δική τους ιεραρχία, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται ο πατριάρχης. Ανάλογα με τα πρόσωπα και τις περιστάσεις, έχουν με βαρύτερη ή ελαφρύτερη μορφή και ο *σαροπατισμό*¹⁰, υποταγή δηλαδή της εκκλησιαστικής εξουσίας στην πολιτική. Από τον αυτοκράτορα εξαρτάται η εκλογή του πατριάρχη, των επισκόπων, η ίδρυση ή συγχώνευση επισκοπών, η ανύψωση τους σε μητροπόλεις καθώς και η ανακήρυξη αυτοκεφάλων Εκκλησιών. Ο Βυζαντινός μονάρχης συγκαλεί τις Οικουμενικές Συνόδους, παρίσταται σ' αυτές και επικυρώνει τις συνοδικές αποφάσεις. Μικρογραφία του Βυζαντινού Κράτους, η Εκκλησία, έχει τη δική της διοικητική οργάνωση και τελετουργία, που εξυπηρετείται από πολυάριθμους ιερωμένους, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με ειδικά καθήκοντα και εργάζονται στην Πατριαρχική έδρα, στις Επισκοπές και στις Ενορίες. Από τα πιο σημαντικά εκκλησιαστικά οφίκια¹¹ είναι: το **μεγάλο Οικονόμο**, που έχει την ευθύνη των εκκλησιαστικών κτημάτων, το **μεγάλο σκελελλάριο**, που φροντίζει για τα γυναικεία μοναστήρια (ενώ για τα ανδρικά έχει την ευθύνη ο **άρχων των μοναστηρίων και των εκκλησιών**), και το **ραϊφενδάριο**, που εκπροσωπεί τον πατριάρχη σε διάφορες διαπραγματεύσεις με τον αυτοκράτορα ή άλλους κοσμικούς άρχοντες.

Ακολουθούν οι: **πρωτονοτάριος, ορφανοτρόφος, ομημηματογράφος, επί των δεξιών, επί των γονάτων, κανστρίσιος** κ.ά.

Ενδιαφέροντα —αν και δευτερεύουσας σημασίας— είναι τα αξιώματα του: **λαοσυνάκτη**, του **διδασκάλου του Ευαγγελίου**, των **δομestikών του άμβωνος**, των **υποδιακόνων** και των **ψαλτών**, του **πρωτοκανονάρχη** και του **πριμικηρίου των Πατριαρχικών νοταρίων**.

Τα μοναστήρια, ανάλογα με το τοπικό, την κτηματική περιουσία¹² και τον αριθμό των κληγόνων που ζουν σ' αυτά, είναι μικρογραφία πόλης ή χωριού, μια αδελφότητα δηλαδή μοναχών με τη δική της οργάνωση και ιεραρχία. Μοναχοί και μοναστήρια υπάγονται στη δικαιοδοσία του τοπικού επισκόπου. Τα μητροπολιτικά και πατριαρχικά ή σταυροπηγιακά μοναστήρια εποπτεύονται από τον πατριάρχη ή τον **έξαρχο** του, ενώ τα **αυτοδέσποτα** ή **αυτεξούσια** έχουν διοικητική ανεξαρτησία και είναι απαλλαγμένα από κάθε εκκλησιαστικό ή κρατικό έλεγχο. Απόλυτος άρχων του μοναστηριού, υπεύθυνος για την εύρυθμη λειτουργία του, είναι ο **ηγούμενος**. Διαχειριστής της μοναστηριακής περιουσίας —μοναχός ή κληρικός, αλλά ποτέ λαϊκός— είναι ο **οικονόμος**, που λογοδοτεί στον ηγούμενο, τον οποίο και αναπληρώνει σε περίπτωση που δεν υπάρχει **δευτερεύων**. Τον ηγούμενο, τον οικονομό και τους αναπληρωτές του βοηθούν στη διοίκηση του μοναστηριού οι διάφοροι **δοχειαίριοι**, ο **κελλαρίτης** και οι **επίοπτες** των κτημάτων της μονής. Κάθε μοναστηριακό συγκρότημα —μεγάλο ή μικρό— έχει ειδικά δωμάτια, τα **δοχεία**¹³, μέσα στα οποία αποθηκεύονται τα τιμαλφή της μονής, διάφορα άλλα σκεύη, ρούχα, το λάδι, το σιτάρι, τα όσπρια, το κρασί και οι άλλες προμήθειες της χρονιάς.

Τα κλειδιά των «δοχείων» κρατούν οι **δοχειαίριοι**.

Υπεύθυνος για τη διαχείριση του ταμείου του μοναστηριού είναι ο **δοχειαίριος των νομισμάτων**, που κρατάει βιβλία εισόδων-εξόδων και γενικά είναι επιφορτισμένος με κάθε χρηματική διοσοληψία της μονής. Την καταγραφή, φύλαξη και συντήρηση των ιερών σκευών και επίπλων της μονής ασχολείται ο **δοχειαίριος των σκευών ή σκευοφύλαξ**, που συνήθως εκτελεί και χρέη χαρτοφύλακα της μονής. Υπεύθυνος για την ιματιοθήκη του μοναστηριού είναι ο **δοχειαίριος των πανίων ή ενδυμάτων**, του μοιράζει τα απαραίτητα ρούχα και παπούστα στους μοναχούς και συχνά του αναθέτουν και τη φύλαξη των εργαλείων.

Με τη διαχείριση των ειδών διατροφής είναι επιφορτισμένος ο **κελλαρίτης ή κελλάρης**, που είναι προϊστάμενος των μαγειρών, των μαγκίλων (αρτοποιών), των **αρεϊριών**¹⁴, των αριστητάρων και άλλων αδελφών της μονής. Οι **προνοητές ή επίοπτες** ήταν επιφορτισμένοι με την παρακολούθηση, τη φροντίδα και τον έλεγχο της απόδοσης των κτημάτων της μονής.

Στη Βυζαντινή κοινωνία η θέση των μοναχών, του κλήρου —και ιδιαίτερα των επισκόπων¹⁵— ήταν τιμητική. Μετά τους κοσμικούς ή εκκλησιαστικούς αξιωματούχους και τους λογίους, οι νομομαθείς, οι γιατροί¹⁶ και οι δάσκαλοι απολάμβαναν το σεβάσμο και την εκτίμηση των πολιτών του Βυζαντινού Κράτους. Ακολουθούσαν οι έμποροι, οι ειδικευμένοι τεχνίτες και οι άλλοι επαγγελματίες, που κέρδιζαν τη ζωή τους και την εκτίμηση των συγχρόνων τους με το ταλέντο και την εργασία τους.

Ο αυτοκράτωρ Μανουήλ Παλαιολόγος από μικρογραφία χ/φου που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων.

Ο Ιωάννης Καντακουζηνός ως αυτοκράτωρ και μοναχός (χρον. μεταξύ 1347 και 1354). Χ/φο (Ms Gr. 1242) που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη Παρισίων.

Ο Μέγας Βασίλειος κι ο Ιερός Χρυσόστομος. Ψηφιδωτό 12ου αι. Palermo, ψηφιδωτό παλατιού παρεκκλησίας.

Ο αρχιεπίσκοπος Μαξιμιανός, Λατιομέρεια ψηφιδωτού Αγ. Βιταλιού Ραβέννας. (Πριν από το έτος 547).

Πολύτιμες πληροφορίες για τα επαγγέλματα και τις ασχολίες των κατοίκων των βυζαντινών πόλεων και της υπαίθρου παρέχουν, εκτός από το Επαρχικό Βιβλίο, τα νομικά κείμενα και τους Βίους των Αγίων, οι ταφικές επιγραφές, τα παρασελίδια «σημειώματα»¹⁷ των κωδίκων, αλλά και τα μωσαϊκά, οι τοιχογραφίες, οι φορητές εικόνες, οι μικρογραφίες των χειρογράφων, τα αντικείμενα της μικροτεχνίας και τα υφάσματα, όπου εμφανίζονται σκηνές από την αγροτική, την αστική και την ιδανική ζωή του βυζαντινού κόσμου.

Ο νομικός στο Βυζάντιο μπορούσε να γίνει δικαστής, δικηγόρος στα δικαστήρια, ανώτατος κρατικός ή εκκλησιαστικός λειτουργός, **ταβουλλάριος**¹⁸ (συμβολαιογράφος) ή δάσκαλος της νομικής. Αναφέρω ενδεικτικά μερικούς από τους πιο επιφανείς δικαστές και νομομαθείς, όπως:

— Τον **Magister Officiorum Τριβωνιανό**, που υπήρξε βασικός συνεργάτης του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α' στην κωδικοποίηση των νόμων.

— Τον σύγχρονο του Μιχαήλ Ψελλού **Ευστάθιο Ρωμαιο**¹⁹, γνωστό δικαστικό και νομομαθή του 11ου αιώνα. Η «Πείρα», γραμμένη από κάποιο βοηθό του, ήταν μια συλλογή από αποφάσεις του.

— Τον **αρχιεπίσκοπο Αχρίδας Δημήτριο Χωματιανό**, του οποίου το έργο «Σύλλογος κρίσεων και ζητημάτων κανονικού δικαίου» αποτελεί σημαντική πηγή όχι μόνον για τα εκκλησιαστικά πράγματα αλλά και για την εσωτερική κατάσταση της Μακεδονίας του 13ου αιώνα.

— Τον νομομαθή ιερομόναχο **Μαθαίο Βλάσταρη**, από τους πιο σημαντικούς σχολιαστές του εκκλησιαστικού δικαίου της υστεροβυζαντινής περιόδου και συγγραφέα του «Συντάγματος Θεών και Ιερών Κανόνων», και τον «νομοφύλακα» και καθολικό κριτή Θεσσαλονίκης **Κωνσταντίνο Αρμέντιου** (1320-1383), που έγραψε ένα σημαντικό χειρόγραφο αστικού και ποινικού δικαίου, τη γνωστή μας **Εξάβιβλο**²⁰.

Η συντεχνία των ταβουλλάρων της Κωνσταντινούπολης ανα-

φέρεται πρώτη στο Επαρχικό Βιβλίο, όπου η αναγραφή των συντεχνιών ακολουθεί τη σειρά σπουδαιότητας και κοινωνικής προβολής του επαγγέλματος. Οι συμβολαιογράφοι της πρωτεύουσας ή των επαρχιακών πόλεων, κληρικοί ή λαϊκοί, συντάσσουν τα διάφορα δικαιοπρακτικά έγγραφα των πολιτών (διαθήκες, προικοσύμφωνα, συμβόλαια αγοραπωλησιών κ. ά.), τα οποία και επικυρώνουν. Για την ανάδειξη του πριμικηρίου των συμβολαιογράφων είναι απαραίτητη η έγκριση των μελών της συνέλευσης του συλλόγου τους, ενώ οι **έξαρχοι** και οι **προστάτες** των άλλων «συστημάτων» διορίζονται απευθείας από τον έπαρχο, χωρίς να ρωτηθούν τα μέλη της συντεχνίας.

Στο Βυζάντιο, άνδρες και γυναίκες²¹ είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν το ιατρικό επάγγελμα και η νομοθεσία ορίζει περιπτώσεις ποινικής τους ευθύνης, χωρίς να κάνει διάκριση φύλου. Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο οι «αρχίατροι» των νοσηλευτικών ιδρυμάτων επιβλέπουν τη θεραπεία των ασθενών βοηθούμενοι από τους «εμπουργούς» (νοσοκόμους) και τους υπηρέτες. Τον 10ο και 11ο αιώνα οι γιατροί αποκτούν έναν κυρίαρχο ρόλο στη λειτουργία των νοσοκομείων. Κατά τον 12ο αιώνα φαίνεται ότι τα νοσοκομεία ήταν ο φυσικός χώρος άσκησης της ιατρικής.

Οι Βυζαντινοί γιατροί πληρώνονταν για τις υπηρεσίες τους είτε από τους πελάτες τους είτε, εάν υπηρετούσαν σε νοσοκομεία, από το κράτος, την κοινότητα ή το ίδρυμα.

Η Βυζαντινή πολιτεία αναγνώριζε την κοινωνική προσφορά των γιατρών και τους παραχωρούσε αξιώματα και βενομία.

Οι δάσκαλοι, ανάλογα με τη λογισμότητα ή την ειδικότητά τους, (σχολαστικοί, πρώτως ή μαθητορες), δίδασκαν γραμματική, ρητορική, μαθηματικά, αστρονομία, νομικά, ιατρική και ζωγραφική. Οι δάσκαλοι σωματικής αγωγής είχαν ειδικότητα και στην οστεοθεραπεία, για τις ανάγκες της οποίας χρησιμοποιούσαν μια ειδική κεραλοϊφή, το **κλήμμα**, απ' όπου προέχεται και η ονομασία τους, **κρηματοιστές**²².

Φαίνεται όμως ότι το ευγενικό επάγγελμα του δασκάλου δεν ήταν ιδιαίτερα προσοδοφόρο, αν λάβει κανείς υπόψη του τις σποραδικές πληροφορίες των πηγών, και ιδιαίτερα την περίπτωση του Λέοντα του Μαθηματικού, της επιστολής του «Ανωμίμου καθηγητή», τα παράπονα του Πτωχοπρόδρομου.

Πολλά πράγματα αγνοούμε για την επαγγελματική μόρφωση των Βυζαντινών. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς τα στάδια εκπαίδευσης και την ειδική διαδικασία που ήταν απαραίτητη για να γίνει κανείς γιατρός, δικαστής ή αξιωματούχος των αυτοκρατορικών υπηρεσιών. Από σποραδικές πληροφορίες των πηγών φαίνεται ότι τις ειδικές επαγγελματικές γνώσεις τις αποκοτούσαν με πρακτική εξάσκηση κοντά σε έναν ειδικό. Ωστόσο, για επαγγέλματα που ήταν καλά οργανωμένα και ελεγχόμενα από την Πολιτεία, εξαιτίας της κοινωνικής τους σπουδαιότητας, η πρόληψη και η απόκτηση ειδικών και γενικών γνώσεων ήταν αυστηρά καθορισμένη από το Κράτος.

Το μοναδικό και πολυσυζητημένο Επαρχικό Βιβλίο του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' του Σοφού μαρτυρεί πως στα χρόνια της βασιλείας του υπήρχε ένας σημαντικός αριθμός από τεχνίτες, επαγγελματίες και εμπόρους, οι οποίοι ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες, γνωστές —κυρίως— με τον τεχνικό όρο συτήματα. Οι βυζαντινές συντεχνίες ως τις τελευταίες μέρες της αυτοκρατορίας βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του κράτους, είτε άμεσα —με τον Έπαρχο και τους ειδικούς υπαλλήλους του, τους **συμπόνους**— είτε έμμεσα με τους **εξάρχους** και τους **προστάτες**. Όλοι αυτοί οι διοριζόμενοι από την Πολιτεία υπάλληλοι ήταν πολύ φυσικό να εκπροσωπούν περισσότερο την κρατική βούληση παρά τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων.

Εκτός από το σύλλογο των ταβουλλάρων²³ ή τις συντεχνίες των τραπέζιων²³ και των οικοδόμων, στο Επαρχικό Βιβλίο αναφέρονται οι συντεχνίες αυτών που ασχολούνταν με την κατασκευή και το εμπόριο μεταξωτών και λινών υφασμάτων,

όπως: **βεστιοπράτες**²⁴, **πρανδιοπράτες**, **μεταξοπράτες**, **καταρτάριοι**, **σπριγκάριοι** και **οθονιοπράτες**, καθώς και αυτών που ήταν υπεύθυνοι για τα τρόφιμα, όπως: **σαλδαμάριοι**, **ιχθυοπράτες** και **κάπηλοι**. Υπήρχε ακόμη και μια μικρή ομάδα που περιλαμβάνει τους **μυρψοφούς**²⁵, τους **κηρουλάριους** και τους **σαπώνοπράτες**. Καθένα απ' αυτά τα επαγγέλματα ήταν αυστηρά περιορισμένο στην ειδικότητά του και ο κρατικός παρεμβατισμός υποφώσκει πίσω από κάθε εμπορική κίνηση των επαγγελματιών αυτών.

Σε ταφικές επιγραφές, αγιολογικά κείμενα, θεολογικές ομιλίες και παρασελίδια «σημειώματα» κωδίκων υπάρχουν συχνά έμμεσες και συμπωματικές —τις πιο πολλές φορές— πληροφορίες σχετικά με τη δραστηριότητα τεχνιτών και καλλιτεχνών, όπως: ζωγράφων²⁶ (αγιογράφων - μικρογράφων), ψηφωτών, αντιγραφών κωδίκων και καλλιγράφων, αρχιτεκτόνων²⁷, οικοδόμων, λιθοξόνων, μαρμαραρίων και μεταλλοτεχνιτών, καθιδωρίων²⁸, υαλοουργών, σιδηρουργών, ξυλοουργών, χαλκένων²⁹, κεραμικών, αγγειοπλαστών, καλαφάτων³⁰, ναυτιών, ναυκλήτρων, ισοποιών, ραφτών, πλουμαρίων, τσαγγαρίων, κναφώνων³¹, ταβερνιάρηδων, βαλανέων³², πανδογών, κούρεών, δροπακιστών³³, πανδοριστών, ακροβατών, χορευτών, μίμων κ. ά.

Στα εμπορικά κέντρα της αυτοκρατορίας αλλά και στην ύπαι-

θρο υπήρχαν, ανάλογα με τις ανάγκες του πληθυσμού, εργαστήρια όπου ειδικευμένοι τεχνίτες κατασκεύαζαν: έπιπλα, μαγειρικά, επιτραπέζια, αποθηκευτικά και μεταφορικά σκεύη, τούθλα, κεραμίδια, κλειδιά, κλειδαριές, καρφιά, θελώνες, ψαλιδιά, αγροτικά, ιατρικά, καθώς και κοφτερά ξυλουργικά ή οικοδομικά εργαλεία³⁴.

Είναι βέβαια αυτονόητο ότι οι τεχνίτες που με οποιοδήποτε έμμεσο ή έμμεσο τρόπο είχαν την εύνοια του παλατιού βρίσκονταν ασφαλώς σε προνοιακή κοινωνική και οικονομική θέση σε σύγκριση με άλλους ομοτέχνους τους.

Οι αμειβές των καλλιτεχνών και των τεχνιτών ποικίλλουν ανάλογα με την περιοχή και την εποχή και ακόμη ανάλογα με την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας. Παραστάσεις επαγγελματιών και τεχνιτών των αστικών κέντρων³⁵ του Βυζαντίου και της υπαίθρου δρίσκουμε σε μικρογραφίες χειρογράφων, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, ανάγλυφα και αντικείμενα μικροτεχνίας, όπου εικονίζονται οικοδομικά συνεργεία, ιαματικοί άγιοι, μυρψοί, γιατροί, άγιοι, που σύμφωνα με το συναξάρι τους ήταν λιθοξόοι ή μεταλλοτεχνίτες, όπως τα δύο αδέρφια Φλώρος και Λαύρος³⁶, ζωγράφοι, ιστουργοί³⁷, σιδηρουργοί, συμβολαιογράφοι, γραφείς, πλανόδιοι έμποροι, κυνηγοί, ψαράδες, γεωργοί, βοσκοί, μίμοι, ακροβάτες και μουσικοί.

Από τις παραστάσεις κολαζόμενων ανδρών, που ανήκουν στην εικονογραφία της κόλασης, μπορούμε να διερευνήσουμε έμμεσα τις κοινωνικές αντιλήψεις και τις συγκρούσεις της εποχής, τις δοξασίες και τις προκαταλήψεις της γύρω από την αμαρτία και το κακό.

Ως παραβάτες του ποινικού δικαίου απεικονίζονται και τιμωρούνται στην Κόλαση ο **κλέφτης**, ο **φονιάς**, ο **τοκογλύφος** (ζουράρης), ο **παραβλακιστής** (γεωργός που σφετερίζεται το χωράφι του γείτονου με το αλέτρι του), ο **παραβεριστής** (γεωργός που κλέβει σιτάρι του διπλανού του), ο **παραμυλωνάς** (που κλέβει το αλεύρι), ο **παραζυγιστής** (που κλέβει στο ζύγι). Από το μακρύ κατάλογο των τιμωρημένων για κοινωνικά και ηθικά παραπτώματα ξεχωρίζουν: ο **φιλόργουρος**, μοναχός ή λαϊκός, ο **συκοφάντης**, ο **λαίμαργος**, ο **πόρνος**³⁸, ο **κτημότης** (**κτηνοβάτης**), ο **μέβυσος**, ο **βλάσφημος** κ.ά.

Στην εικονογραφία της κόλασης και στα «έν αυτή διαλαμβανόμενα» ανήκουν επίσης και οι παραστάσεις ανδρομόρφων δαιμόνων³⁹.

Η εξετομίκευση των αμαρτημάτων παρατηρείται ήδη από το 12ο αιώνα σε παραστάσεις της Δευτέρας Παρουσίας⁴⁰ που απαντούν σε μοναστικά και αγροτικά κέντρα.

Τα αμαρτήματα που αναφέρονται εκεί χαρακτηρίζουν —κυρίως— τις αγροτικές κοινωνίες

Εικόνα του Αγίου Δημητρίου από στακτή. 11ος αι., Μόσχα.

Γιδοσκόκος με το σκόλο του. Ασσημίο π-12ος αιου αι.

Συνομιλίες μεταξύ ανδρών από μικρογραφία χ/φου Ιωάν. Σκυλίτη (13ος αι.). Εθνική Βιβλιοθήκη Μαδρίτης.

Τμήμα μαρμάρινου ανάγλυφου του 5ου αι., που παριστάνει σκηνές τσίρκου με ακροβάτες και θηριοδασμούς.

και απηχούν τις κοινωνικές συγκρούσεις της εποχής. Ενδεικτικά αναφέρω παράσταση παραβλακιστή από τοιχογραφία του ναού του Αντιφωνητού της Κύπρου (14ου αι.), όπου ο κολασμένος εικονίζεται γυμνός, με χέρια δεμένα ή ένα νύχι που βυθίζεται στον προκτώ του⁴¹. Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν τα όσα ειπώθηκαν πού πάνω για τον Βυζαντινό άνδρα, αξιωματούχο⁴², επαγγελματία ή ευνούχο, φαίνεται καθαρά ότι, σε σύγκριση με τη γυναίκα, ήταν ευνοημένος, επειδή οι θεσμοί και οι αντιλήψεις της εποχής δεν του έθεταν φραγμούς φύλου στη διασκόδαση, τη μόρφωση, τη σταδιοδρομία και την πραγματοποίηση των προσωπικών του επιδιώξεων.

Σημειώσεις

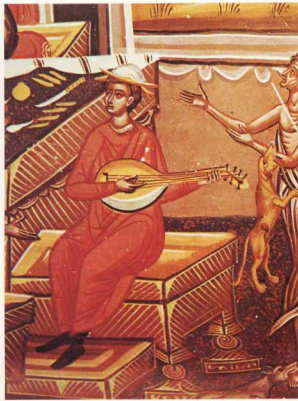
1. Δ. Ζακπθινόυ, Βυζάντιο, Κράτος και Κοινωνία. Ιστορική επισκοπή, Αθήνα 1951.
2. Hans-Georg Beck, Η Βυζαντινή Χιλιετία, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990, κεφ. «Παρατήρηση για τη βυζαντινή κοινωνία», σσ. 319-349.
3. 2. Angeliki Laiou, The Role of Women in Byzantine Society, J.O.B. 31/1 (1981), σσ. 245 κ.ε.
4. Για λόγους προστασίας του κοινωνικού συνόλου, οι λεπρόι ζούσαν στο περιθώριο της κοινωνίας, μακριά από τις πόλεις και τα χωριά, αποδιωγμένοι από τις οικογένειές τους και αξιοθρήνητοι. Cabrol, DAC, A. Lépre, 8 (1928), 2578 και ιδιαίτερα στήλη 2586, 2587.
5. Κουκουλέ, Β.Β.Π., τ. ΣΤ', Αθήνα 1955, σσ. 36-43.
6. André Grabar, L'empereur dans l'art Byzantin, Paris 1936.
7. Αικατ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλόγη, αναγνώσεις και στίχες του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 22, αριθμ. 2, Αθήνα 1956.
8. The Oxford Dictionary of Byzantium, 2 (1991), 746-747.
9. 6. Αναστ. Χριστοφιλοπούλου, Το Επαρχικό θείο άνδρον της Σαφής, κεί και οι συντεχνίες εν Βυζαντίω, Αθήνα 1935.
10. Του ίδιου, Ζητήματα τινα εκ του επαρχ

11. χικού θιβλίου, «Ελληνικά», τ. 11 (1939), 125-136.
12. Sp. Vryonis, Byzantine Democratia and the Guilds, DOP 17 (1963), 287-314.
13. 6α. Ν. Οικονομίδης, Silk Trade and Production in Byzantium from the sixth to the ninth century. The seals of Komerarios, DOP 40 (1986), σσ. 33-53.
14. 7. Μάρβος Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Στρατολογία και έγγεια στρατιωτική ιδιοκτησία στο Βυζάντιο, Θεσσαλονίκη 1989.
15. Της ίδιας, Πληροφορίες Αγιολογικών Κεϊμένων γύρω από στρατιωτικά ζητήματα Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Ε.Ι.Ε.Κ.Β.Ε., Αθήνα 1989, σσ. 531-545.
16. 8. Η περιοχή Μάγνα της Κωνσταντινούπολης φαινόταν κοντά στη Ακρόπολη και πήρε το όνομά της από το πολεμικό υλικό που φυλαγόταν εκεί.
17. 9. Οι «δούκες των πόλεων» είχαν δικαστικές, φορολογικές και αστυνομικές δικαιοδοσίες.
18. Β.Κ. Στεφανίδου, Εκκλησιαστική Ιστορία, Αθήνα 1978, σ. 149.
19. 11. J. Darrouzès, Recherches sur les Οφθίκια de l' Eglise Byzantine, Paris 1970.
20. 12. Ιωάν. Μ. Κονιδάρη, Το Δίκαιο της μοναστηριακής περιουσίας από του 9ου μέχρι του 12ου αι., Αθήνα 1979, σσ. 145, 149, 153.
21. 13. Αναστ. Κ. Ορλάνδου, Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1958, σσ. 72-75, εικ. 98-101.
22. 14. Συμφωνία με τα τυπικά των μονών, τα «δοχεία» των γεννημάτων και των οσπίτων λέγονταν «ωρεία» και ο υπεύθυνος για τη φύλαξη τους μοναχός «ωρείαριος».
23. Το ρ. ωρεία και ωρέωυ σημαίνει φρονιμά και η λ. ωρείαριος, φροντιστής.
24. Α. Ορλάνδου, ό.π., σ. 75 και σμ. 2.
25. 15. Άναστ. Αβραμίδη, Ο επίσκοπος και η πόλη: Τα κοσμικά κτίσματα, Βυζαντιολογικά, 7 (1989), 79-89.
26. 16. Αφέντρας Γ. Μουτζάλη, Μέριμνα για τους ασθενείς και τα άτομα με ειδικές ανάγκες στο Βυζάντιο, ΜΜΓ, τ. 18/3 (1990), σσ. 240-248.
27. 17. Φλωρεντίας Ευαγγελάτου-Νοταρά, ό.π., σσ. 77-78.
28. Κωνσταντίνος Π. Μέντζου, Συμβολή για την μελέτη του οικονομικού και κοινωνικού βίου της πρώιμου βυζαντι

29. 19. Dieter Simon, Η εύρεση του δικαίου στο ανώτατο βυζαντινό δικαστήριο, μτφ. Ι. Μ. Κονιδάρη, Αθήνα 1982, σ. 12.
30. 20. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Η Εξάθλιος του Αρμενοπούλου και η νομική σκέψις εν Θεσσαλονίκη κατά τον 12ο αι., Θεσ/νίκη 1989, σ. 121.
31. Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων η Εξάθλιος, επιμέλεια Κ. Γ. Πιτσάκη, Βυζαντινά και Νεοελληνικά Κείμενα 1, Αθήνα 1971.
32. 21. Καλ. Μπουκνάρη, Η άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος από τη γυναίκα στο Βυζάντιο και η νομική της κατοχύρωση «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο», Ε.Ι.Ε.Κ.Β.Ε., Αθήνα 1989, σ. 121.
33. 22. Pauly - Wissowa, RE, 11 (1921), στήλη 328-328.
34. 23. Κ. Μέντζου, ό.π., σ. 30, σμ. 1.
35. 23. Κύριο έργο τους ήταν η ανταλλαγή βυζαντινών ή ξένων νομισμάτων για τις ανάγκες των συναλλαγών. Από το Νόμο ήταν υποχρεωμένοι να καταγγέλλουν τη διακίνηση κίθληδων νομισμάτων και τους κισθόλοισους.
36. 24. Αναστ. Χριστοφιλοπούλου, ό.π., σσ. 81-82.
37. 24. Τα προϊόντα τους ήταν είδη πολυτελείας. Τις ημέρες των εορτών ή όταν υπήρχε υποδοχή ξένων, οι **δεσποσπότες** στόλιζαν με τα πολύτιμα υφάσματα τους τους δρόμους της Κωνσταντινούπολης.
38. 25. Διευθύνουν μωρφές ή μωρφικά εργαστήρια και εμπροσούντα φαρμακευτικά ή ορμηατικά βότανα.
39. Κ. Μέντζου, ό.π., σσ. 113-114.
40. 26. Τα έργα της βυζαντινής ζωγραφικής είναι —κατά το μεγαλύτερο μέρος τους— ανώνυμα. Ο καλλιτέχνης δεν δημιουργεί προσωπικό έργο, αλλά επαναλαμβάνει θέματα που είχαν συσπάρει καθορισμένα. Στην εποχή των Παλαιολόγων όμως η ζωγραφική άρχισε να αντιμετωπίζει ως τέχνη και εμφανίζονται ορισμένοι οιόγου για τις ικανότητες τους ζωγράφου, που υπογράφουν το έργο τους, όπως λ.χ. ο Γεώργιος Καλλιέργης, που αυτόσπαστα καθοροισμένα: «Όλης της Θεσσαλίας άριστος ζωγράφος».
41. 27. Στον Ιουστινιάνειο κώδικα οι αρχιτέκτονες αναφέρονται μαζί με τους μηχανικούς και τους γεωμήτρεις. Η κοινωνική τους θέση ήταν σημαντική —κυρίως— κατά την Παλαιохριστιανική εποχή. Κ. Μέντζου, ό.π., σσ. 45-46.
42. 28. Αργ. Πετρονιάτη, Ο αρχιτέκτων στο Βυζάντιο, Θεσ/νίκη 1984.
43. 28. Καβιδάριος, από το λατινικό

Ο Άγιος Λάζαρος, ο ζωγράφος. Έργο του Φαγίου Κατελάνου από τοιχογραφία παρεκκλησίου Μ. Λαύρας Αγίου Όρους (1560).

Μουσικός που παίζει λαγούτο. Από τοιχογραφία Ι. Μ. Λουκούς Λατρους Κυνουρίας, που εικονίζει την παραβολή του πλούσιου και του πτωχού (16ος-17ος αι.).

cauidarías. Ο ειδικευμένος στην κατεργασία των πολύτιμων λίθων τεχνίτης Κ. Μέντζου ό.π., σ. 75.

29. Το όνομα «Παναγία των Χαλκέων» είναι μετάφραση του τουρκικού Καζαντζιλάρ, που οφείλεται στο γεγονός ότι στην περιοχή της εκκλησίας από τη θυζαντινή ακόμη εποχή υπήρχαν οι χαλκωμάταδες, παράδοση που συνεχίζεται ως σήμερα. Το πιο πιθανόν όμως είναι ότι η «Παναγία των Χαλκέων» της Θεσσαλονίκης κατά τους θυζαντινούς χρόνους είχε την επωνυμία «Παναγία των Χαλκοπρατείων», όπως η περίφημη ομώνυμη εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, και ότι από μετάφραση της ονομασίας αυτής προήλθε η τουρκική Καζαντζιλάρ.

Άνας Ταπουρίδης. Η Παναγία των Χαλκέων, ΙΜΧΑ, Θεσ/νίκη 1975, σσ. 8-9.

30. Πρόκειται για ναυπηγικό επάγγελμα. Ο «καλαράτης» επιλέγει με την κατασκευή καραβών.

31. Κοβαριστής ή πλύντης.

32. Αυτός που διοικεί άνδρική λουτρό. Αφέν. Μουτζάλη. Η φροντίδα για την καθαριότητα του σώματος και τα λουτρά των θυζαντινών. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 31 (1989), 27, σμμ. 40.

33. Φροντίζουν με τις αλοφές και την επιδεξιότητά τους για την αποτίμηση και τον καλλωπισμό των λουσιών στην στα ιδιωτικά ή δημόσια θαλασμένα. Αφέν. Μουτζάλη, ό.π., σ. 27, σμμ. 43.

34. Αναστ. Κ. Ορλάνδου, Παραστάσεις εργαλείων τινών Ξυλοουργού, μαριονεττήπου και κτίσιου επί παλαιόχριστιανικών και θυζαντινών μνημείων, Πρακτικά 8' Διεθνούς θυζαντινολογικού Συνεδρίου, τόμ. Α', Αθήνα 1955, σσ. 329-339, πιν. 57-63.

35. Αφέν. Μουτζάλη, Όψεις του αστικού και αγροτικού χώρου στο θυζαντινό, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 35 (1990), 36-47.

36. Στο νότιο τόξο του Βλ. γυναικού διαμερισμάτου του κυρίου ναού του Αγίου Πέτρου Καλιβιών Κουβαρά

Αττικής εικονίζονται οι Άγιοι Φλώρος και Λαύρος, ντυμένοι ομοίωσφα. Στα χέρια τους κρατούν αντίστοιχα σφυρί και ψαλίδι, εργαλεία που σηματοδοτούν την ιδιότητά τους ως λιθοξών και μεταλλοτεχνιτών. Σύμφωνα με γραπτή επιγραφή, την οποία παρουσίασε και σχολίασε η κυρία Ναυσικά Πανσελήνου, που μελέτησε συστηματικά το μνημείο, η τοιχογράφηση του ναού έγινε το έτος 1232 και δεν πρέπει να απέχει πολύ από το χρόνο ανέγερσής του.

Ν. Πανσελήνου, Άγιος Πέτρος Καλιβιών Κουβαρά Αττικής, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. ΙΔ' (1987-1988), Αθήνα 1989, σσ. 183-4, εικ. 13, 14 και σμμ. 41, 42. Επίσης, σ. 178, εικ. 3.

37. Αικατ. Χριστοφιλοπούλου, Σύστημα βασιλικών ιστουριών, ένα σωματείο κρατικών υφαντουργών τον Γ' αι., αφιέρωμα στον Ανδρ. Στράτο, Αθήνα 1986, τ. 1, σσ. 65-67.

38. Η πορνεία δεν αφορούσε μόνο νομικές περιπτώσεις αλλά ανθρώπους και ανδρώπιους σχέσεις. Δεν πρέπει ακόμα να παραβλέψουμε ότι εκτός από τη γυναικεία πορνεία υπήρχε πάντα —σε περιορισμένο βαθμό— και η ανδρική πορνεία.

Johannes Imscher, Η πορνεία στο θυζαντινό, «Η καθημερινή ζωή στο θυζαντινό», Ε.Ι.Ε./Κ.Β.Ε., Αθήνα 1989, σ. 258.

39. Θωμά Προβατάκη, Ο διάβολος εις την θυζαντινήν τέχνην, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 305.

40. Doula Mouriki, An Unusual Representation of the Last Judgement in a 13th Century fresco at St. George near Kouvaras in Attica, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Η' (1975-1976), σσ. 148-149, 156-157, εικ. 85.

M. Garidis, Études sur le Jugement Dernier post-byzantin de XVe à la fin du XIXe siècle, Iconographie esthétique, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 85-91.

41. Κ. Π. Χατζηζήνωνος, Αι παραστά-

σεις των κολαζομένων εις τους ναούς της Κύπρου, ΕΕΒΣ, ΚΤ' (1953), σ. 297.

42. Για τα αξιώματα βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Η κεντρική διοίκηση, ΙΕΕ, Ζ', 267 κ.ε. Ν. Οικονομίδη, Το νέο κράτος της μέσης θυζαντινής περιόδου, ΙΕΕ, Η', 154-174. V. Laurent, Le corpus des sceaux de l'empire byzantin, tom. II, L'administration centrale, Paris 1981, Hélène Ahnweiler, Recherches sur l'administration de l'empire Byzantine aux IXe - Xle siècles, Var. Repr., London 1971, άρθρο VIII, σσ. 1-109.

Man as Official and Professional in Byzantine Society

A. Moutzali

The position, career and diminishing status of man are closely related to the structure of Byzantine society, which has been radically changing in its thousand years course.

However, throughout this long period both institutions and notions were more in favour of men than of women.

The structure of Byzantine society was clearly a patriarchal one. The power of the male leader of the family mirrors —within the boundaries of the family— his secular authority in the framework of state. The Byzantine Empire recognized the important role of woman in family and society. In addition, she was granted with certain financial and judicial rights as well as with the potentiality to exercise some professions, such as that of medical midwife and codex copyist. Nevertheless, man as official, professional or even enouch was —if compared with a woman— much more favoured, because the institutions, concepts and mentalities of the time did not impose on him any limits as regards entertainment, education, career and the realization of his personal ambitions.